

МІШЕЛЬ УЕЛЬБЕК: ГОРИЗОНТИ РІШУЧОСТІ

Досліджується творчість французького інтелектуала Мішеля Уельбека. Увага зосереджується на понятті «рішучість» у площині самотності та спілкування.

Ключові слова: культура, рішучість, самотність, спілкування, творчість.

Исследуется творчество французского интеллектуала Мишеля Уельбека. Внимание сосредотачивается на понятии «решимость» в плоскости одиночества и общения.

Ключевые слова: общение, одиночество, культура, решимость, творчество.

Investigated the work of French intellectual Michel Houellebecq. Attention focused on the concept of commitment in the field of loneliness and communication.

Key words: loneliness, commitment, communication, creative work, culture.

Поняття рішучості не набуло належної артикуляції у філософській та культурологічній думці. Маємо фрагментарні згадки про нього в текстах деяких авторів. Однак необхідно зважати на ту обставину, що рішучість — не вузьке книжкове поняття, обмежене філософськими, культурологічними або іншими трактатами, а готовність вчинити дію, маніфестувати подію, поводити себе так, а не інакше. Рішучість — твердість дії, інтелектуальне зусилля та фізіологічний акт. Певною мірою рішучість — жертвовність, сповідання. У гуманітаристиці знайдеться не багато мислителів, готових жертвувати, здатних на рішучість. Мішель Уельбек, французький інтелектуал, належить до їх числа. Мотив? Чітких мотивів немає. Точніше, пошук конкретних, вивірених мотивів призведе до абсурду або ж до затишних місць власної екзистенції автора — «я неначе відсутній, впадаю в отупіння, не заважаючи своїм враженням кристалізуватися, знаходить собі форму. І мені через неврастенічну слабкість з більшими труднощами, ніж будь-кому, доводиться щоранку привчати себе жити» [1, с. 288].

Розгортаючи думку, додамо: привчання себе до життя — не що інше, як рішучість на самотність і спілкування, рішучість у спілкуванні. У цьому полягає антиномічність рішучості. Автор зважився на такий крок самостійно, але й обставини його до цього спонукали, підштовхували (особливості сімейних стосунків, громадська діяльність). У своїй рішучості на самотність він перебуває в спілкуванні, він вільний. Відбувається гра у свободу і спілкування. Не спілкуватися тривалий період просто немає можливості. Самотність — фон спілкування, який постійно змінюється (соціум, культури, політичні системи, естетичні ідеали і т. ін.).

Метою статті є аналіз творчості Мішеля Уельбека (представленої художніми творами (поезія, романи, повісті), есеїстикою,

листуванням) на предмет артикуляції поняття рішучості в площині самотності і спілкування, що розкривають основні завдання дослідження. Зрозуміло, поняття «рішучість» не абсолютизується, вся творчість автора не розглядається крізь призму тільки цього поняття. Але підкреслюється його першочергова важливість як для конкретної особи, так і для культури в цілому. Дослідження складається з двох частин: у першій висвітлюються загальнотеоретичні моменти рішучості на самотність і спілкування у творчості М. Уельбека; у другій означена проблематика досліджується в безпосередній близькості до текстів (романи, поезія, есеїстика, листування) французького інтелектуала.

Актуальність дослідження полягає в тому, що творчість М. Уельбека у вітчизняному гуманітарному дискурсі практично не проаналізована на належному рівні. Нечисленні публікації в наукових та літературознавчих журналах не висвітлюють і малої частки тем, порушених у працях французького мислителя, чого не можна сказати про співвітчизників М. Уельбека, котрі присвятили його творчості як статті, так і монографії. Відсутність в Україні (як, у принципі, і в Росії) критичних праць про творчість М. Уельбека зумовила і те, що зазначена тема також не набула належного втілення, а її актуальність у ХХІ ст. є очевидною — людина за допомогою наукового прогресу створила суспільство споживання, світовий супермаркет — одномірність, яка не рятує її від самої себе, від внутрішньої еміграції, від самотності, від бар'єрів у спілкуванні. У цьому сенсі цілісність особистості й творчості М. Уельбека показові своєю послідовністю, принциповістю, налаштованістю на міждисциплінарність.

Зв'язка «самотність-спілкування» — постійна тема для роздумів філософів, письменників, поетів, культурологів, художників, композиторів. У ХХ–ХХІ ст. ця тема набуває нових аспектів, пов'язаних із двома світовими війнами, Голокостом, інформатизацією та масовізацією культури, що надало можливості інтелектуалам не просто розглядати самотність-спілкування в межах однієї галузі знання, але переходити на міждисциплінарний рівень мислення, долучаючи всі доступні засоби і жанри, для найточнішого опису феномену. Нерідко самі автори стають не те щоб заручниками теми, але вони настільки глибоко занурюються в предмет дослідження, що не привносять у себе нову інформацію, але вилучають інформацію із себе, оскільки тема існувала в них увесь цей час. До таких авторів належать М. Бердяєв, Ж. П. Сартр, Г. Г. Маркес, Д. Моррісон, Я. Л. Вишневський, О. Забужко, Ф. Бегбедер, М. Уельбек і деякі інші.

Самотність-спілкування — не лише тема для дослідження, а рефлексія автора, його притулок (можливо, хворобливий, не завжди комфортний). Дуже часто в текстах зв'язка «самотність-спілкування» не звучить відкрито і, по суті, вербально не виражена. На її наявність указують метафори, алегорії, певний настрій, словесні барви.

В одному з листів М. Уельбек зазначав: «Ми радше схожі на камені, кинуті в порожнечу, ні до чого не прив'язані, вільні. Або, якщо хочете, нас можна порівняти з кометами, це набагато поетичніше» [1, с. 120]. Буквальна невираженість самотності і спілкування є цілком зрозумілою. Пояснити феномен до кінця, коли йдеться не про сторонній предмет, а про автора, його переживання, ідеали, переконання, просто неможливо. «Самотність — це...» або «спілкування — це...» характеризує лише частину аналізованого, не розриваючи його цілісності. І ці часткові визначення можуть суперечити одне одному. Тому дефініція — чужа і своєю стає в просторі симулякрів. У світі реальному до всього слід ставитися як до свого, вибудовувати/творити взаємність, одкровення. Пам'ятати про еластичність, про відповідальність, але прийняти за аксіому, що для особистості/суб'єкта все дозволено, оскільки саме вона є тією силою, яка робить світ і присутніх у ньому недомовленими.

На нашу думку, ці обставини свідчать про те, що самотність і спілкування раціонально незбагненні. Учення про незбагненне докладно досліджене в праці С. Л. Франка «Незбагненне. Онтологічний вступ до філософії релігії» (1939). Цілком можливо застосувати його як методологічне підґрунтя і для аналізованої проблематики. Отже, визначення суперечливі в тому аспекті, що надають часткове уявлення про явище, пропонуючи кілька його варіантів — «або-або». Елімінуючи концепцію С. Франка про незбагненне в темі самотність-спілкування з'ясуємо таке: щоб спробувати наблизитися до розуміння самотності-спілкування, слід вийти за межі начала «або-або» «спочатку через принцип «і те, й інше», а потім — ще інтимніше — через принцип «ні те, ні інше» (а найадекватніше, утім, лише через поєднання обох цих принципів — через подолання заперечення) [5, с. 310].

Суперечливі/протилежні дефініції одночасно розділені і злиті, на що вказує принцип антиномістичного монодуалізму, запропонований С. Франком: «Ми всюди стоїмо перед тим співвідношенням, що логічно розділене, основане на взаємному запереченні, разом з тим внутрішньо єдине, пронизує один одного — що одне не є інше, разом з тим і є це інше, і лише з ним, у ньому і через нього є те, що воно достовірне є у своїй останній глибині та повноті. У цьому й полягає антиномістичний монодуалізм усього сущого, перед його обличчям будь-який монізм, як і будь-який дуалізм, є помилковою, спрощуючою та спотворюючою абстрагованістю, яка не в змозі виразити конкретну повноту й конкретну структуру реальності» [5, с. 315].

Для виходу за межі «або-або» і необхідна рішучість. Адже людині набагато легше прийняти якусь одну дефініцію, поставити її на перше місце і на її фундаменті вибудовувати свої переконання. При цьому поза увагою залишаться інші дефініції. Маючи рішучість (що зовсім

не означає заперечення протилежної думки або безпринципність), людина прирікає себе на самотність, але водночас і на свободу:

Я вільний так, як без водія
Вантажівка вільна — до чорта в пащу
Мчить територією терору.
Я вільний, як вільна пристрасть.

(М. Уельбек)

Певною мірою для М. Уельбека свобода — міф, порожнеча [3], проте, людина має її, хоча і негривалий період і лише в деяких аспектах. Небеса порожні, отже, і справжня свобода втрачає свою цінність. Тому зростає значущість рішучості на самотність, у культурі постійної зміни ціннісних орієнтирів, в умовах відсутності твердого (вічного) фундаменту, яким тривалий період була релігія і основана на її засадах етична платформа абсолютних цінностей.

Про цілісність М. Уельбек відзначав: «Як не хочеться відмовитися від надії, що десь там, невідомо де, існує гармонія, єдність вищого порядку» і далі «є щось таке, що більше будь-якого мого задуму і вище або навіть поза моїми любовними бажаннями» [1, с. 263]. М. Уельбек — не релігійна людина, і шукати відповіді в релігійних ученнях не варто. Можливо, шлях до зазначеної гармонії пролягає через науку (яка посідає важливе місце в романах французького письменника), через літературу, а якщо трохи звзити оптику, то через поезію. Одночасно єдність вищого порядку — подолання (не забування) самотності і нові конотації спілкування?

Немає підстав уважати, що М. Уельбек ознайомлений з філософією С. Франка. Але тут ідеться не про знання конкретної філософської системи, а про спрямованість інтелектуальних зусиль. М. Уельбеку близькі Ф. Достоєвський, російська література і культура, тому й коріння його ідей про цілісність, повноту потрібно шукати й інтерпретувати, зокрема й через російську філософію.

Рішучість цілісно поглянути на культуру потребує від автора сміливості. Адже цілісність — не порожній звук, не симулякр, не виголошений знак, а повнота свободи, повнота, яка перекриває (намагається перекрити), заповнює розриви. Рішучість — зшивання. Це означає, що цілісність сама по собі зберігає, об'єднує різноманітні жанри. М. Уельбек — один із сучасних авторів, який зважився вибудувати цілісність, буття в гармонії, використовуючи поезію, прозу, есе, кінематограф, музику. Відповідаючи на запитання французького мистецтвознавця Жана-Іва Жуана про те, що об'єднує його прозу і поезію, М. Уельбек говорив: «Насамперед відчуття, що основою світу є роз'єднаність, страждання і зло, а також рішучість описати такий стан речей і, можливо, подолати його. Перше, що слід зробити, — це рішуче відкинути світ, яким він є, а також визнати існування понять «добро» і «зло». Захотіти заглибитись у ці поняття, визначити межі їх дії, зокрема й усередині власного «я»» [2].

Зважаючи на спрямованість М. Уельбека до єдності, а також його твердження про те, що йому «складно відмовитися від своєрідної містики» [1, с. 263], можна припустити близькість інтелектуала до апофатичної традиції (на кшталт позиції Ж. Дерріди), до утвердження через заперечення. М. Уельбек — не філософ і не богослов в академічному сенсі цих слів. Йому близькі творчість Ф. Ніцше, Ф. Кафки, Ф. Достоевського, Ж.-П. Сартра, А. Коена, А. Шопенгауера, чії тексти належать до кращих філософсько-літературних зразків. У творах зазначених мислителів і виявляється специфіка апофатики М. Уельбека: «Може, настав час і мені сказати: вибач, розум... Здається, Ніцше, перш ніж остаточно зануритися в темряву безумства, висловив думку, що в майбутньому в людини повинно бути два розуми: один — для науки, другий — для всього іншого. До «всього» він відносив також творчість і любов» [1, с. 262–263]. За визнанням самого М. Уельбека, він створює свої тексти в основному в напівсонному стані, коли розум ще не повністю включився в роботу. Так само і з апофатикою, апофатикою двох розумів, які не ґрунтуються на сакральному, а шукають підґрунтя в рішучості людини визнати самотність у спілкуванні, не замикатися на власній персоні, але співчувати. Співчуття — важливе поняття у творчості французького інтелектуала, завдяки йому існує етика й екзистенція людини: «На думку спадає тривожне запитання: а що, якщо раптом співчуття зникне? Вважаю, що тоді зникне і людство. Думаю, що зникнення такого людства не буде великою втратою. І тоді варто побажати появи іншої мислячої істоти...» [1, с. 177]. У цьому сенсі М. Уельбек солідаризується з Ф. Ніцше та його ідеєю надлюдини з новими моральними цінностями. Переважно цій темі присвячений роман М. Уельбека «Можливість острова» (2005).

Крім того, для досягнення єдності недостатньо зусиль автора. Його рішучість має підтримуватися рішучістю читача прочитати написаний текст і відреагувати на нього. Текст, що формується, є певною спільною творчістю двох рішучостей — спільної самотності і спільного спілкування. І якщо стосовно спільного спілкування не виникає питань, то спільна самотність ставить ґносеологічні перешкоди. Чи не є поняття спільної самотності якимось *contradictio in adjecto*? Аж ніяк. Спільна самотність — вимушене спілкування особистостей, котрі привчають себе до життя (зауважимо, що це привілей інтелектуальних еліт). У свою чергу спільне спілкування — процес соціального, культурного й іншого, переважно зовнішнього, контакту особистостей. Спільне спілкування порівнюється за значенням з поняттям комунікації (цікаво, що поняття діалогу письменник майже не використовує).

Реакція на текст може самого читача перетворити на автора. Природно, що ніяких гарантій при цьому немає. Неможливо навчити людину писати романи, складати вірші або музику. Візуально все буде

походити на мистецтво, літературу, але за змістом — лише підробки, пародії. Читач повинен наважитися на рішучість бути в одному розумовому потоці з автором, використовуючи весь доступний йому інструментарій. Деякі автори допомагають читачеві, не обмежуючи свою творчість суто художніми жанрами літератури, а й спрямовуючи свої інтелектуальні зусилля на *po-fiction*, філософські трактати.

Читачеві це, з одного боку, надає можливості відкритого і лінгвістично зрозумілого способу осягнення культурфілософського дискурсу. З іншого, вилучення смислів з нібито простих текстів є проблематичним. Для вилучення смислів та адекватної їх інтерпретації необхідний високий культурно-освітній рівень (або *background*). Наприклад, розпочати вивчення творчості М. Уельбека можна з будь-якого роману або збірки есе. При поверховому огляді його романи і публіцистика не пов'язані між собою строго логічною сюжетною лінією. Але логіка наявна в підтексті. Для цього і потрібен *background*. Сенси можуть бути відкритими (буквальними) і закритими (структурними). Для розуміння буквальних особливих знань не потрібно. Осягнення структурних потребує певної підготовки. *Background* — знання про загальні тенденції розвитку сучасної культури, розуміння всієї складності культурної ситуації.

Виникає резонне запитання: навіщо вибудовувати таку повноту людини із Західної благополучної культури, якою є М. Уельбек? Відповідь можна шукати в площині мотивації творчості й у площині імпульсу творчості — самотність/спілкування.

У листуванні з французьким письменником і громадським діячем Бернаром-Анрі Леві під заголовком «Вороги суспільства» (2008), останній, говорячи про страх, зазначає: «Гоббс жартував, що поріднився зі страхом під час передчасних пологів, що сталися в його матері від смертельного переляку» [1, с. 218]. Аналогічне твердження можна застосувати й до М. Уельбека, замінивши/доповнивши страх самотністю. М. Уельбек поріднився із самотністю, ця тема наскрізною лінією пронизує всі його романи, залишаючи слід у поезії та есеїстиці. Від самотності не сховатися. М. Уельбек писав в одному з листів: «Моя ж нав'язлива ідея, єдина, невідступна — вона проходить через кожен мій роман — полягає в тому, що процес деградації, руйнування, виродження, варто йому початися, стає абсолютно незворотним. Усе втрачено: дружбу, сім'ю, кохання. Розпадається будь-який соціум, розкладається суспільство в цілому. У моїх книгах немає місця каяттю, прощенню, можливості почати все заново. Моральні цінності втрачені безповоротно, остаточно, назавжди» [1, с. 116–117]. Дуже відверті слова, основані на власному досвіді. Досвід власної самотності складно передати, але той, хто має вуха, почує. Суспільство, культура, почуття не здатні врятувати людину від самотності або ж замінити її. Є моменти, і вони можуть бути розтягнуті в часі, коли складається враження, що життя набуває нормальних ознак — з'являється

близька людина, народжується кохання, однак відразу все зникає. Саме це відбувається з головним героєм роману М. Уельбека «Платформа» (2001) — кохання, а разом з ним і всі здобутки цивілізації перекреслюються терактом, і герой згасає на самоті [4].

Схема є такою: самотність/спілкування (і матеріальне благополуччя) — кохання — самотність/спілкування (і смерть). Простота схеми відносна, якщо розглядати її як шаблон, який не має нічого спільного з дійсністю. Але якщо придивитися пильніше, то відкривається драматична картина. Людина постсекулярної культури приречена на самотність — Бог помер, його воскресіння можливе в перспективі, а це тягне за собою безліч супровідних чинників, таких як відносність (тимчасовість) цінностей, етики, естетики тощо. Навіть кохання, яке начебто витягує людину із самотності, має сенс в одному вимірі — сексуальному і також тимчасовому, відносному. Про це чітко М. Уельбек писав у збірці поезій і замальовок «Залишатися живим» (1991), зазначаючи, що спілкування «між тобою та іншим» можливе виключно через секс [3]. Це не означає, що М. Уельбек зводить спілкування до сексуальної площини, але ця площина найдоречніша як зразок саме відсутності спілкування.

Лист до Лакіса Прогуїдіса М. Уельбек завершує такими словами: «По суті, я пишу вірші, можливо, головним чином для того, щоб звернути увагу на певне явище сучасного життя: страхітливий, убивчий недолік (можете розуміти це як брак любові, брак спілкування, нестачу віри, брак філософських уявлень про світ — кожне із цих визначень буде слухним)» [2] Недолік має складну структуру, однією з його граней є спілкування, вже не тільки в значенні сексуальному.

Близьким, але не тотожним, за змістом до поняття «самотність» є поняття «мовчання». Мовчання — імпліцитна якість творів М. Уельбека. Багато про що замовчують слова і говорить підтекст. Якщо на перший план виводяться сексуальні стосунки, то це не робиться лише заради них самих. Гіперболізація теми сексу — реакція на відсутність у культурі справжнього кохання, справжнього щастя, спроба замінити самотність спілкуванням в одному варіанті. Мовчання наявне і в есеїстиці, наприклад, за темою пенсійного віку (есе «Зниження пенсійного віку») прихована проблема відчаю літніх людей. Самотність навантажується М. Уельбеком початковим екзистенціальним змістом, який розкривається в різних сферах культури: естетичної, літературної, художньої, соціальної, політичної, релігійної тощо.

Ще раз акцентуємо увагу на тому, що рішучість на самотність/спілкування — не просто тема для інтелектуальних маневрів, але явище, котре гостро переживається екзистенцією автора. Перспективним є подальше дослідження теми рішучості в площині самотності і спілкування з використанням усього корпусу текстів М. Уельбека в хронологічній або тематичній послідовності.

Список літератури

1. Уэльбек М. Враги общества / М. Уэльбек, Б.-А. Леви [Пер. з фр. Е. Кожевниковой]. — СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. — 320 с.
2. Уэльбек М. Мир как супермаркет [Электронный ресурс] / М. Уэльбек. — М. : Ад Маргинем, 1998. — 155 с. — Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/57315/read>
3. Уэльбек М. Остаться живым [Электронный ресурс] / М. Уэльбек. — М.: Иностранка, 2004. — 343 с. — (The Best of Иностранка) — Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/312821/read>
4. Уельбек М. Платформа: Роман / М. Уельбек. — Х. : Фолио, 2004. — 319с. — (Література).
5. Франк С. Л. Непостижимое. Онтологическое введение в философию религии / С. Л. Франк // Сочинения. — М. : «Правда», 1990. — С. 183–559.

Надійшла до редколегії 28.08.2012 р.